

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Վ. Հ. Ն. ԹԻՓԵՆԷՆ

Գ.

ՀԱՅՐԵՆԻ ՔՆԱՐԸ

Հայրենասիրական երգերը երկու խումբի կարելի է բաժնել: Առաջին խումբին մաս կը կազմեն այն քերթածները, որոնց ներշնչումը անցեալէն կուգայ: Անոնք բանած են հայրենի գոյցներու վրա: Կը զգաս որ գուրդուրանքով դրի առնած են անոնք, նման ասեղնադործին, որ կը զգուշանայ իր մատներուն հետքերը ձգել կտորին վրա: Մեր անցեալ փառքերը չեն գինովցներ զինքը: Ամէն անգամ որ հեռաւոր յիշատակ մը կուգայ մարմին առնել թուղթին վրա, բանաստեղծին հոգիին խանդավառ վանկեր չեն բխիր: Մեղա՛մաղձոտութիւնն է որ յարութիւն կառնէ:

Այս տրամադրութեամբ երգած քերթածներու փունջը իր մէջ կը համրէ գոյնզգոյն եւ գեղեցիկ ծաղիկներ: Արշակ Ա.ի կոթողը, Տրդատ Ա.ի կառքը, Արտաշէս Բ.ի գերեզմանը, Արտաւազդ Բ.ը, Վարազդատը, Յարալէզները, Սօսեայ անտառը եւ Գողթան երգիչները իրարու կը յաջորդեն հայկական թափօր մը կազմած:

Երկրորդ շարքը նւիրած է հայրենի աշխարհին, կենդանի իրականութեան: Հայաստանը կը սիրէ քերթողը դրօշակի մը նւիրակա՜նութեամբ: Կերզէ հայու հոգին ու հայ լեզուն, որոնք ոգիներու պէս կը շրջին Արարատեան դաշտադէտնին բոլոր անկիւնները: Այդ անհորիզոն վայրերուն մէջ, մեր անցեալի Մեծ Վկան, Մասիսը, Աւերակները, Լուսաւորչի կանթեղը, Հրազդանը եւ Զարթնոցի տաճարը, իրենց մոռցւած ու լքւած վիճակին մէջ, յուսատեսութեան քնարը լսելի կընեն սակայն: Բանաստեղծը վերացական էակ մը չէ միայն, անձնատուր երեւակայութեան եւ ներշնչումի: Անիկա ստիպւած է յաճախ բանալ իր հոգին արտաքին ձայներու եւ արձագանդներու, տեսնելու, գիտելու եւ մանաւանդ ապրելու պահը, որ յաճախ յաւիտենականութիւն մը կարծէ: Անոր քերթածները հետեւաբար ապրւած վայրկեաններու ծնունդ են: Անոր հոգին կը մատնէ ալլասիրական զգայութիւններ, որոնց համար կը հատնի ու կը տրտմի:

Ենթակայական ապրումներէն մինչեւ հայրենասիրական երգերը, իրենց մէջ կը յայտնեն շրջափոխութիւնը հոգիի մը, որ ամէն երեւոյթի առջեւ կուգայ կը կանգնի յաղթ հասակով, կը վերապրի

իր մանկութեան եւ չափահասութեան բոլոր փորձառութիւնները: Այդ հոգին կը գալարուի մանաւանդ անհնարին վիշտով, երբ կը զգայ, որ ահաւոր բան մը կը կատարուի մութին մէջ, հոն՝ ուր դժոխքի ջահերն անդամ պիտի մարէին սոսկումէ... Այդ էջերուն ընթերցումով, անկարելի է չի փոխադրել Մեծ Տարադրութեան եւ անոր հետ կապած Մեծ Ողբերգութեան թւականները, որոնք արիւնով ու արցունքով օծուն քերթւածներու զեղեցիկ շարքը տւեր են հայ քերթողութեան: Իսկական ողբերգութիւններ, հաւասար ներութեամբ երգւած, ինչպէս են քերթողին երիտասարդական սիրոյ երգերը եւ չափահասութեան կեանքի եւ մահւան քերթւածները:

Վ. Թէքէեանի հայրենասիրութիւնը բառ ու խօսք է, եւ ոչ ալ երեւակայութիւն ու երազ: Անոր հայրենասիրութիւնը քնարէն ձերբազատելով, կը դառնայ բովանդակութիւն, տառապագին, հրատուզոր: Ան ալ ունի իր դաւանանքը, ցանկութիւնը, խոչալը: Ի՞նչ է բանաստեղծին խոչալը: Այն, որ մեր ազգը ապրի, հայ հոգին նորոգուի, ուրիշներու հաւասար դառնայ, բարձրագլուխ եւ ինքնիշխան քայլ իր ճամբան, երդով ու ժպիտով. (Վաղը, Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս): Երբ կապրի մանաւանդ ներկան, բանաստեղծին էութիւնը սէր կը դառնայ, ալյասիրական զգացումներով կը տողորուի: Վերջին հատորը (Սէր, 1933, Փարիզ) այդ վարակող զգայութեան խտացումն է: Կրնա՞ր քար դնել իր սրտին վրա, եւ ապաստանած արեւստաղէտի մեկուսացման մէջ, խուսափիլ իրականութենէն: Ո՛չ: Տեսակ մը ոգի դարձած, այդ զգայութիւնը կառաջնորդէ զինքը հայրենական աւերակներէն յետոյ, հոգիներու աւերակները: Հայրենի կենդանութիւնը ոգւիմար է, եւ սրբազան ըմբոստութիւնը վերաւոր, անտեսւած: Սակայն սոսկին անդամը բլլալով, Վ. Թէքէեան հորիզոնին վրա կողջունէ նոր սերունդի ներկայացուցիչները, որոնց կը նւիրէ խանդավառ ու ապրւած քերթւածներու շարք մը:

Տրամաթախի՞ծ երկինքին վրա, որ արեւստաղէտին հոգին է, իբրեւ զիսաւոր աստղ կը յայտնուի հայրենիքի գաղափարը: Հոս արդէն կը կրկնապատուի ալյասիրական զգացումներու յորդումը: Հայրենիքը երկինքին ու անդունդին մէջ առկաի, ցնորական օրօրոցն է, փառարանւած պատուհաս մը, կրակ՝ որ կը տաքցնէ մեր հոգին: Բայց ներկան մութ մտածումներու անձնատուր կը դարձնէ զինքը, եւ ծնունդ կուտայ Մուք ժամէյ քերթւածներու շարքի մը, որ արեւստաղէտին հոգիին դառնութիւնը կը ցորացնէ, (Սէր, էջ 22—31) եւ որ կը վերջանայ հետեւեալ տողերով, գրւած 1924ին.

Ո՛վ Տէր, ի՞նչպէս հիմա յսնկարձ,
Աւելի խոր հոն մխելէ,
Հոն քզգայէ Էոֆ մեզ անդարձ՝
Կր խլիմք, դուրս կիյնանք անկէ,
Մեր արմատներն յանձնած օդին
Ու ծաղիկները մեր բոլոր

Հիմա խամբած, ինկած գետին...
 Շատ չէ՞, ո՛վ Տէր, տանջանքն այս խոր՝
 Մեր խեղճն ազգին, իր խեղճն սրտին...

Դ.

ԻՄԱՍՏՈՒՆ ՀԱՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Բանաստեղծին համար սահման գոյութիւն չունի: Ներշնչումն է, որ տուն կուտայ քերթւածներու, որոնց մէջ երբեմն երիտասարդ է ալեհեր մաղերով, եւ երբեմն ալ իմաստուն՝ կեանքի խորհուրդովը բեռնաւոր, երիտասարդ տարիքի մէջ: Այս է պատճառը, որ Թէքէեանի քերթւածները իրենց բովանդակութեամբ միայն կարելի է դասաւորումի ենթարկել, փոխանակ կապելու դանոնք թւականներու եւ որոշ տարիքի: Այսպէս, աւելի երիտասարդ տարիքի մէջ գրի առած է քերթւածներ, որոնց մէջ ո՛չ միայն յոռետես մտածող է, այլ այդ դժգոյութիւնը դինքը կը տանի գերագոյն գիտակցութեամբ: Փոխանակ կեանքը գիտելու իր լաւ կողմերով, բանաստեղծը կը սիրէ դայն ճանչնալ իր բացասական կողմերով:

Հոս ո՛չ մէկ նետ կը հասնի նրպատակին յոր կուղղեմք,
 Շէնքը գոր հոս կսկսիմք կը մրնայ միշտ կիսաւարտ,
 Ամէն քրոնիչ կը կասի, եւ կը կոտրի՝ ամէն գէնք...:

Ի՞նչ եզրակացութեան կրնայ դալ մտածող-բանաստեղծը.—
 Համակերպիլ անշուշտ .

Ո՛վ մա՛րդ, պարտքդ է ասի, որմէ փախչիլ կրնաս լոկ,
 Ինքզինքդ կ'ամ լրքելով կոյր Աստուծոյ մը ի գոգ,
 Եւ կա՛մ անձայն երթայով կեանքի գետին հետ հանդարտ...:

Սեւ, անթափանց խորհուրդը չէ միա՛յն, որ մռայլեր է անոր ճակատը. կեանքին բաղասական բոյո՛ր երեւոյթները ծանր խոհերու առաջնորդեր են գինքո: Երգեր է քաջութիւնը, կուի երթը, խոնարհութիւնն ու հաշտութիւնը, անելութիւնը եւ վրէժի գինին: Երգեր է մանաւանդ Տաղ առ փորձառութիւնը, (Հրաշայի Յարութիւն, 1914) եմաստասիրական քերթւած մը, որ դաղամիտ մը կուտայ Թէքէեանի խորհրդապաշտ ձգտումներուն եւ թախճոտ մտորումներուն, որոնք հեռոցհեռէ կը հասունանան իր մէջ, այլաբանական դեպքիկ պատկերներով:

Ինչպէ՞ս կուգես որ սիրեմ, յարգեմ ոգեկոյ ու լոսեմ
 Ատալմեաք-ասի ադ րերնէ՛տ ակամօս ի վառ ձայնով գած
 Փրախրսագած խօսքերուն՝ որոնք բարի կամ խոհե՛մ,

Որոնք բարոյս համար են, գիտե՛մ, խորհած ու ըսած... :
 Ինչպե՞ս կլինի հանդուրժել քեզի առանց գայրոյթի
 եւ տարփողել կրնամ քեզ՝ երբ քու տեսիլդ մէջ արդէն
 ես քառամած կը գտնեմ յոյսերս ամէն ծաղկատի,
 երբ ձայնիդ մէջ իմ ամբողջ հին երազներս կը հեծեն... :
 Հիմա գիտուն, իմաստուն եւ շատ լո՛ւրջ եմ, Աստուած իմ :
 Փորձառութի՛ւն, ա՛յ հիմա դուն յաւիտեան իմ մէջս ես
 ինչպէս որդը պըտուղիմ, ես, ես քեզմով կը փըտիմ... :
 Դուն կը ցայտես աչքերէս, շարժումներէս, խոհերէս,
 եւ ամէն օր որ կանցնի՝ կընկ քեզմով գիս հասուն,
 եւ ամէն օր անելի՝ քեզմով կըլլամ ազագուն... :

Ուրեմն՝ քանի՛ բանաստեղծը կապրի կեանքը, փորձառութիւն
 ձեռք կը բերէ ու գիտակցութեան կը հասնի, ա՛յնքան իմաստուն կը
 դառնայ : Հոս սահմանադիժ մը կերկարի ալլելս : Մարդկային հոգիին
 բոլոր պահանջները գոհացած տեսնելու անկարելիութիւնը մէկ
 կողմէն, եւ մեր գոյութեան, ճակատագրական գոյութեան իրաւուն-
 քը, աւելի բարձր սահմաններու մէջ փնտռելու իմաստութիւնը,
 բոլոր զգայուն հոգիները համակերպութեան կը մղէ :

Ե.

ՍԷՐ ԵՒ ԲՆՈՒԹԻՒՆ

Վ. Թէքէնանի քերթածներուն մէջ սէրը մտածում, զգայու-
 թիւն, խորհուրդ ու բանաստեղծութիւն դառնալէ առաջ, մարմնի
 պաշտամունքին նւիրած է առարկայական կերպով : Հոգիէն առաջ,
 մարմինն է երգեր : Սիրեր է ազուր ձեւերը, ձկուն ու նուրբ հասակ-
 ները, լուսաւոր աչքերը : Հրաշքի պահերը, տասներեք քերթած,
 մեզի կը պատկերացնեն բոլոր պահերը, որոնց մէջ մարդկային մար-
 մինը կը փնտռէ իր գոհացումը. կիրքերը յագուրդ կը փնտռեն,
 մարմնեղբութիւնը ալիք առ ալիք կուգայ արձագանդ գտնել քերթ-
 թածաններու մէջ : Քերթողին հոգեփոխութիւնը լաւ ըմբռնելու հա-
 մար, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նման քերթածները : Ամէն
 տարիք իր երգն ունի եւ իր իմաստութիւնը : Պատանի եւ երիտասարդ
 տարիներուն զուգադիպող այս երգերը անկեղծութեամբ ըսած են,
 յաճախ հասնելով զգայութեան բարձրագոյն աստիճաններու : Գե-
 ղեցկութիւնը, շնորհը, մարմնոյ ձկունութիւնը իրենց երգը կը պա-
 հանջեն :

Տարիներու հետ սակայն սիրոյ առարկան աննկթական կը
 դառնայ : Սէրը կը դառնայ ճաճանչ, որ դեռնին վրա կը խաղայ,
 հովերուն մէջ կը վազէ խօլարչաւ, դէմի բլուրին հեծող սրինգն է
 յաճախ, եւ ներշնչումը բանաստեղծին, որ անցեալի կորուսած եւ
 սիրոյ պահերը կողբայ կէս գիշերին : (Եղեքերգ, Հրաշալի Յարու-
 քիւն) : Այնքան աննկթական, որ երգւած սէրերը չեն ճանչնար իրենց

Քնարահարը: Կէս գիշերէն մինչեւ արշալոյս հատորին հետեւեալ քերթուածը, «Ես սիրեցի» մեկնութեան չի կարօտեր, հաստատելու համար սիրոյ վերացականութիւնը, որ ենթական յուսախար ըրեր ու անոր սիրտը դառնութեամբ գալարեր է:

Ես սիրեցի, բայց ոչ ոք
Սիրածներէս գիտցաւ թէ՛
Զինքը ո՛րքան սիրեցի...
Ո՞վ կարդալ սիրտը գիտէ:

Սէրըս այն դուռն էր կարծես
Ուրկէ ոչ ոք մըտաւ ներս՝
Ծաղիկներով ծածկելւած՝
Գաղտնի պարտէզ մըն էր սէրս:

Ամենէն մեծ հրնամբս,
Ամենէն սուր վիշտերուս
Ներշնչողները, աւա՛ղ,
Զիս չեն ֆանջնար այս պահուս:

Ու եթէ սէրըս ոմանի
Երկինքին վըրա՝ անսահմա՛ն
Տեսան ծովսի մը նման,
Կրթակն անոր չը տեսան:

.

Սէրըս կարծես այն գետն էր
Որ իր հոսանքը անբաւ
Առաւ լերան ձիւներէն
Ու լեռը գայն չը տեսաւ:

Ես սիրեցի, բայց ոչ ոք
Սիրածներէս գիտցաւ թէ՛
Զինքը ո՛րքան սիրեցի...
Ո՞վ կարդալ սիրտը գիտէ...:

Յիշեա՛ծ հատորին Ամպեր ու Աստղեր շարքը մեծ մասով նման քերթուածներու զեղեցկազոյն փունջ մը կը ներկայացնէ:

Բանաստեղծին համար սիրոյ տաարկան խորհուրդ ու յիշատակ կը դառնայ հետզհետէ, հոգի եւ թեւաւոր կ'աչ, անմատչելի, անհղելի, անանուն: Յոյսով է որ կապրի ալիւս: Կը փնտռէ մտերիմ մը, իր սեւ խորհուրդներէն ազատելու եւ հոգիին ժանդը մաքրելու համար: Սակայն անխուսափելի յուսախարութիւնը կը հետեւի քայլերուն, ինչպէս ծաղիկ բաժակին տակ պահւած օձ մը, որովհետեւ կը զգայ թէ հրճանքին մէջ ողորմօրէն է խառնուած եւ ամէն սէր իր մէջ կ'ստեղծէ մը կը սնուցանէ. (Յուսախարութիւնի, Հրաշալի Յարութիւն):

Կայ նաեւ բնութեան սէրը:

Հրաշալի Յարութիւն հատորին մէջ Խաւարի տաղերը նման հորիզոններէ առնւած են: Բայց Խաւարի քերթուածներ ըլլալէ աւելի, բանաստեղծ հոգիի մը հաղորդութիւնն է բնութեան զեղեցկութիւններուն հետ: Կերպէ լուսինը, արեւը, ծիրկաթինը, գիշերը, իրկիւնը, աստղերն ու ծովը: Այնքան կը տարւի յաճախ, որ կը մոռնայ ամէն բան, յիշատակ, անցեալ եւ նոյն խի իր անձը, իր հոգին, անհունին մէջ խորասուզելու համար: Հոգին անձնատուր է անդորրութեան, հովին, հոգին ու ծառերուն, որոնց մտերմութիւնը կը փնտռէ միշտ: Հովերգութեան զեղեցիկ նմոյշ մըն է, Հրաշալի Յարութեան մէջ Գեղջկանի վերնագրով քերթուածը: Քերթողը կը բաղձայ դառնալ գիւղի բնակիչ ու անկէ քալել դէպի մահ... Ողորդու-

Թեան եւ ինքնամոռացութեան նոյն զգայութիւնը կը դտնենք նաեւ Հայրենի Գարուն քերթւածին մէջ, Արեւստակութիւն չկայ երբեք : Իր մանկութեան եւ անցեալին կապւած յիշատակներով է, որ քերթւածը հետզհետէ ձեւ ու մարմին կառնէ, ինչպէս գիւղ մը՝ դաշտերու համայնապատկերին մէջ : Բայց այդ համայնապատկերը, բնութիւնը, տարւան եղանակները, ամէն ինչ, քերթողի հոգիին մէջ նախանձի զգացումը կարթնցնեն, (Աշուն, Հրաշալի Յարութիւն), որովհետեւ, մինչդեռ մարդոց տարիները կանցնին առանց երբեք ետ դառնալու, երբ մեր հրճանքները կանցնին եւ մենք ամէն օր կը մեռնինք . . . Բնութիւնը միշտ կը վերակենդանանայ, տեսնելով ամենուն անցնիլը . . . :

Զ.

ՅՈՒՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Բանաստեղծին յոռետեսութիւնը ներքին է : Անիկա իր մէջ կը կրէ այս զգայութիւնը շատ կանուխէն, ու կը մեծցնէ իր հոգիին սնունդովը, նման պարտիզպանի մը, որ իր ձեռքով հասցուցած ծաղիկներուն եւ տունկերուն համար սիրտ կը հատցնէ : Գիշեր ու ցերեկ անոնց համար կը տառապի : Յոռետեսութիւնը ուրեմն նւազ արդիւնք է արտաքին առարկայական պայմաններու, քան իր ներքին էութեան, որ հետզհետէ կայրէ ամէն բան, կը մաշեցնէ նոյն իսկ սեփական ստեղծագործութիւնը :

Թէքեան յոռետես է իր անձին եւ իր քերթուածներուն հանդէպ :

Ի՞նչ բանի վերադրել այն երեք Զօմերը, որոնցմով կը բացւի քերթուածներու վերջին հատորը Սէր (Փարիզ, 1933) : Բանաստեղծին ներքին էութիւնը հոն կը խորհրդանշւի ամենէն յստակ ու թափանցիկ լոյսերու մէջ : Իր մտքի հորիզոնին վրա երեք աստղեր շողացեր են առաջին օրէն : Իր երգերը անոնց նւիրեր է : Ակամայ ուրեմն, գիտակցութեամբ թէ անգիտակցաբար, բանաստեղծը երեք գործօններու թեյադրութեան տակ գրիչ շարժեր է : Վերացական, անթափանցելի Մեծ Իմաստը նախ, յետոյ հայրենիքը եւ ազգութիւնը, եւ երրորդ՝ անհատ-հոգիները, որոնք քերթողին կը ներկայանան իրրեւ ընթերցողներ : Այս երեք ուժերուն է ձօներ ան երեք քերթուածներ, որոնց մէջ խտացւած է զգայուն հոգիի մը բովանդակ ողբերգութիւնը :

Բանաստեղծը դժգոհ է, որ իր հոգիին մէջ գոյութիւն ունեցող աստուածատուր հունտերէն ցաւի եւ արցունքի քերթուածներ միայն կրցեր է ծաղկեցնել : Բնութեան Մեծ Իմաստէն, Մեծ Խորհուրդէն հոն դուրս բազմաթիւ հունտեր չեն արդիւնաւորուեր : Ողբերգութիւնը կը խորանայ, երբ բանաստեղծը Հայ Ազգին դէմ առ դէմ կը կանգնի : Եթէ բնութեան գաղտնիքին ու աստուածային անիմանալի ուժին առջի խոնարհ է ու տկար արարած մը, միւս գործօնին հանդէպ անոր հոգին կը մրոտտանայ : Կը զգայ, որ հայ ազգը պէտք չունի իր երգերուն, բայց իր անձը եւ սիրտը կը բանայ էջերու մէջ, գիտնալով

սակայն, որ պատանիին ու երիտասարդին թոյլ կը տրւի երգել իր հոգին, բայց տարիքն առած մարդուն չա՛տ կը տեսնուի «անպէտ, անշնորհ ոտանաւորը»: Ինչո՞ւ համար դառնութեան այս արդար շեշտը. որովհետեւ կը գոչէ.

Ո՛չ, գիտեմ, չե՛ս ըսպասեր, չըսպասեցի՛ր դուն երբեք
Ուրիշ բանի բայց եթէ գաւակներուդ քեզ համար
Տառապանքի, հեծուքեան, գալարումին վշտաբեկ...»

Բողոքը աւելի կը սաստկանայ, երբ անիծւած բանաստեղծներու զասական ողբը կարճակէ ցասումով.

Ա՛ն եւ նետէ՛, մարդակե՛ր, մոռացումի վիհն ի վար
Այս մասնիկներն ալ սիրտի մ՛որ ամէն օր հիւծեցաւ.
Քեզ եւ ինքզինքն իր վըրա ծանրակրելո՛ւն պատմառաւ...:

Դժգոհութեան եւ յոռետեսութեան երրորդ ակիւքը վերապահւած է ընթերցողին: Այս վերջինը ընդունա՞կ է ճանչնալու անոր հոգին, որ պայծառ լոյսերու եւ ասեղ խաւարի հակասութիւններու թափառւալայրն է: Ո՞վ կրցեր է թափանցել այն փոթորիկներուն, որոնք կը դալարէին հոն, եւ որոնց տկար մէկ արձագանգն է, որ կը հասնի յատակէն վեր, դէպի մակերեւոյթը, ու կը դառնայ խօսք, բառ, քերթւած, ուրիշ խօսքով արւեստադէտին ստեղծադործութիւնը: Բանաստեղծին հոգին հանք մըն է, որուն վերջին խաւը միայն քրքրւած է հեղեղներէն: Հետեւաբար ինչ որ դուրս բերւած է անկէ, չա՛տ աննշան դադափար մը կուտայ հոն թաքուն մնացած եւ չի բացատրւած զգայութիւններուն մասին:

Ակնարկւած երեք ձօներով աւելի քան պարզ կերպով կը ճակատագրելի անոր ճամբան, որ կը տանի արւեստի ու գեղեցկութեան տաճարը, ուր կը լսեն սակայն վշտի, ցաւի, արցունքի, յոռետեսութեան ու զղջումի երգերը: Կարթննայ գիտակցութիւնը, եւ կը զգայ գեղեցկութեան հասնելու անկարելիութեան տառապանքը:

Անոր յոռետեսութիւնը կը դառնայ այլեւս խորհուրդ եւ իմաստութիւն: Մէկը միւսէն աւելի գեղեցիկ, կը ծաղկին տխուր երգեր: Կեանքի խնցիւնքը ծանրօրէն կը ճնշէ անոր կուրծքը: Չորցաւ աղբիւրը սրտիս քերթւածը (Հրաշալի Յարութիւն) սրտարուի եւ անկեղծ բանաստեղծութիւն մըն է, որուն մէջ անսէր սիրտը կը նմանցւի ցամքած ագրիւրի մը.

Չորցաւ աղբիւրը սրտիս, փայրակարկաչ այս սրտին՝
Որուն անուշ, յորդաբուխ, հիմ ջուրերու վազքն անգամ
Հիմա հագի՛ւ կը յիշեմ եւ հագիւ մերթ կը մընամ
Անըջաւո՛յգ քէ ասոնք քերեւս նորէ՛ն կը բխիս...:

Բանաստեղծը պէտք է վիշտեր ունենայ, ապրելու եւ երգելու համար.

Ձունեմալ վիշտ մը շրջեղ, որ տոկուն ու կարծր ինչպէս վեմ,
Որուն վրայ հակած միշտ՝

Կեանքս աշխատէր ու կերտէր անկէ անդրի մը վրսեմ...

Ձունեմա՛լ գայն, ա՛հ ի՛նչ վիշտ...:

Նոյն հատորին երեսնամեակ խորագիրով քերթւածը հանգրւան
մը կը ներկայացնէ, ուր իր կեանքը կը խորհրդանշէ իբրեւ առա-
գաստանաւ մը, ալիքներուն եւ շնածուկերուն յարձակումներուն են-
թակայ: Նոյն շարքէն կարելի է յիշել Ծերութիւնը, Դիշերը, (Կէս
գիշերէն մինչեւ արշալոյս) ինչպէս նաեւ Հեծեծանքը, Մեռնիլը չէ
եւ ուրիշներ:

Խո՛ր է յոռետեսութեան զգայութիւնը բանաստեղծին մօտ,
որուն մեր քնարերգութեան բերած տրամութեան ու թախիծի ար-
ձագանդներն ամենէն աւելի կը ներգործեն մեր վրա:

Է.

ՀԱՒԱՏԱՅՆԱԼԸ

Վ. Թէքէեանի քերթւածներուն մէջ յաճախ կը յիշին Աստւած,
Տէր իմ դաղափարները: Սովորութեան մը հպատակելով չէ որ կը
կանչէ զանոնք: Անկեղծ է այդ արտայայտութիւնը: Տրամաթախիծ
եւ յոռետես հոգիները կա՛մ կը դիմեն Աստուծոյ եւ կա՛մ կը դառնան
անհաւատներ: Թէքէեան առաջինին կողմէ իր մտածումները, երբ
տխուր պահեր կապրի, երբ ինքզինքը լքւած ու միշտակ կը զգայ: Երբ
անցեալը մոլթ, ներկան անստոյգ եւ ապագան անորոշ կը տեսնէ:
Հաւատքի ուժը վերջին փրկարար դօտին է, որուն կը փաթթւին
ալեկոծ հոգիները: Թէքէեան ամբողջական քերթւածներ ունի իր
վերջին հատորին մէջ, Սէր, ձօնւած Հայ Եկեղեցիին:

Կրօնական իմաստով փնտռելու չէ միայն իր քով հաւատքի
կայծը: Ներհայեցողական է այդ զգայութիւնը, յաճախ ոգեղենա-
ցած, ինչպէս Հրաշալի Յարութեան Բ. շարք քերթւածներուն մէջ:
Երբեմն, դիտակցութեան դաժան պահերուն, յոռետեսութիւնը այն-
քան կը թանձրանայ սակայն, որ Աստուծոյ դաժան երեսին խնդանք
կը գոչէ (Խնդանք եղբայրներ, «Կէս գիշերէն մինչեւ արշալոյս»)
նման մեծ քնարերգակ ու պարտւած Պետրոս Դուրեանի, որ մահւան
անկողինին մէջ, յուսահատ դալարումներու մէջ շղթայւած, շանթեր
կողմէր օխերիմ Աստուծոյ: Այն տարբերութեամբ, որ վերջինը իր
սեփական հոգիին աւերակներուն ի տես, եւ կեանքէն վաղաժամօրէն
հրաժեշտ առնելուն համար կը դառնար աստուածամարտ, մինչդեռ
Թէքէեան ի տես մեր հայրենիքին ու ժողովուրդին կործանումին է,
որ Խնդանք եղբայրներ կաղաղակէ, դժոխային քահնաճով, իբրեւ
նոր ժամանակներու Մեֆիստոֆէլէս մը:

Տիեզերական մեծ առեղծւածին առջեւ սակայն խղճահար կըլլայ
բանաստեղծը: Վերջ ի վերջոյ նորէն անոր գթութեան կապաւինի,

լքւած ու պարտւած : Նոյնը չէ՞ր նաեւ պարագան Տրտունցի անմոռանալի հեղինակին մօտ, գլխութիւն եւ ներողութիւն հայցելով... Մտածող, գիտակցող մարդն է, որ կը յայտնէի կրկին, որովհետեւ՝ զո՞ւր է ամէն փափաք, ամէն ջանք մեզի վիճակւած վճիռէն խուսափիլ կարենալու համար : Ճակատագրական է այլեւս համակրութիւնը :

Բանաստեղծին աղօթքն ու պաղատանքը ուղղւած Տիրոջ, յաճախ կրօնաբոյր կը դառնան : Կարծես մեծ քարոզիչն է, որ բեմէն կաղօթէ իր հօտին համար (Աղօթք վաղւան սեմին վրա, «Մէր», էջ 74-75), վարդապետի մը պէս, որուն սիրտը տանջւած է մարդոց մեղքերուն համար : Տառապալին աղօթք մըն է այն քերթւածը, որուն մէջ Տիրոջը բարութիւնն ու իմաստութիւնը կը կանչուի տախտակած հիւլէին համար, որ մարդն է : Բայց իբրեւ հաւատացեալ, անոր հաւատքը բարեգութ ու բարեխնամ Աստուծոյ չէ՛ որ ուղղւած է, այլ Մահւան, որուն գործը սիրոյ գործ կանան է :

Աստւած, անշուշտ կայ եւ անվերջ կը խոկայ
Տեղ մը, հեռու, տիեզերքին իր վերին...
Մինչ դուն, ո՛վ Մահ, տեսանելի իբր արեւ՝
Անոր նըման մեր մէջը միշտ ես ներկայ» :

(«Մահւան», Սէր, հատորէն)

Աստու իրիկուն Եկեցեմ արտասանող հոգեւորականին պէս, ուրեմն, կը խոկայ կեանքին ու մահւան մասին : Իր հաւատքին առարկան փոխելով, կը մատնէ հոգիին հակասութիւններն ու տարակոյսները : Որովհետեւ հոգիին ծովը միշտ փոթորկալից է եւ անոր յատակը յատակ տեսնել չի կրնար, պէտք է, հետեւաբար, տառապի, կասկածի, հեգնէ, ծիծաղի, ապրի ու մեռնի : Բանաստեղծ է, ցանկութիւններով ու երազով ապրող բանաստեղծ, որ կը հաւատայ թէ Աստուծոյ կամքն է միայն տիրական, Անոր էութիւնը բոլորովին անիմանալի եւ անըմբռնելի ըլլալով մէկտեղ :

Այս է ահաւասիկ անոր մէջ յայտնուող տիրական դադափարը, որ զինքը կը դարձնէ հաւատացեալ, հետզհետէ աւելի սրտառուչ ձեւերով, մանաւանդ յուսահատութեան եւ յոռետես գիտակցութեան պահերուն :

Ը.

ՄԱՀԻԱՆ ՔԵՐԹԻԱԾԸ

Ենթակայական քերթւածներուն վերջինը Մահւան տաղն է :

Բնութիւնը, սէրը եւ կեանքը երգող բանաստեղծը, որուն հոգին տարակոյսներու զեհէն մըն է, եւ որ գիտակցութեամբ կը զգայ մահւան մերձաւորութիւնը, չէ՛ր կրնար անտարբեր դիտել տարիներուն շարքը, եւ ծերանալու բնազդը, որ զինքը կը մօտեցնէ Մեծ օրւան : Մահւան ներկայութիւնը լուռ համակերպութեան կը տանի բանաստեղծին :

տեղծը, եւ իբրեւ անխուսափելի ճակատագիր, անձանթ խորհուրդին զգայութիւնը սարսուռ կը պտտցնէ անոր երակներուն մէջ ու կը հըր-դեհէ անոր իմացական բոլոր կարողութիւնները:

Թէ՛քէեանի քնարերգութիւնը այդ զգայութեան հետ զոյգ քալեր է: Շատ կանուխէն, իր առաջին փորձերէն մինչեւ վերջին քերթա-ները, անոնք, որոնք այդ զգայութեան շունչին տակ գրւած են ու անոր ներշնչութիւնը տաքցած, Մահուան ուրախանիմ դրացնութիւնը զգացեր է միշտ: Ամենէն աւելի սակայն Հրաշալի Յարութեան մէջ ունի հինգ քերթաձևեր, Մահուան Տաղերը, որոնց մէջ՝ համակերպող հոգին, խաղաղութեամբ կը գիմաւորէ Մեծ Խորհուրդը, անոր գրկին վստահելով իր հին ու նոր բոլոր սէրերը: Միւս հատորներուն մէջ աւելի կը զարգանայ այդ զգայութիւնը, միշտ աւելի իմաստութեամբ, աւելի գիտակցութեամբ: Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս հատորին մէջն ալ կը դանենք նոյն յոռետես քերթողը, որ կը լրտեսէ մահւան ստերը: Կեանքէն ոչինչ կը յուսայ, եւ քաղցրութեամբ կը խորհի մահւան ներկայութեան մասին, որովհետեւ ճամբորդութեան մը վերջին հանգրւանը կընդունի զայն: Մինչեւ անոր թեւերուն անձնատուր ըլլալը, գիշեր ու ցերեկ անոր բուրումով կը լեցւի: Ինչպէս ժամանակին կեանքին հետ հաշտւած կապէր, տառապելով մէկտեղ, եկած է պահը, մահւան հետ եւս հաշտելու: Որովհետեւ աշխարհի մէջ բանաստեղծին սիրտն ու հոգին չգլխադր ոչ մէկ էակ զոյոթիւն ունի: Վերջին պարտականութիւն մը ունի սակայն: Պէտք է հրաժեշտ տայ իր հինգ զգայարաններուն, որոնք իր հոգին, սիրտը եւ մտքը տարած են կենդանի իրականութեան եւ բնութեան գեղեցկութիւններու մեծ խորհուրդին: Երբ կը խորհիմ քերթածը (Սէր, էջ 85), ինչպէս նաեւ Հին զգայարաններուն հրաժեշտը նման զօրաւոր յղացումներ են:

Ահաւասիկ Տեսանելիքը, որ լոյսին հետ համբուրելէ, մօրը կենսաէտ կուրծքը դիտելէ յետոյ, երկրին դանձերը եւ բնութեան հրաշալիքները տեսնել է, կը պատրաստուի խաւարով լեցել:

Լսելիքը՝ որ բանաստեղծին միտքին մէջ կարթնցնէ երբեմնի անո՛ւշ ձայները, եկեղեցիին կոչնակը, ժամկոչին առուան աղօթքը, հօտերուն եւ սրինգին հեշտագին կանչերը, ծովուն ու անձրեւին, եւ վերջապէս մօր ու քրոջ եւ սիրոյ մրմունջները, որոնցմով լիացած՝ կերթայ դէպի մահւան դուռը:

Հոռտակիքը՝ որ ամենէն նուրբ ու հզօր բուրումներուն գինո-վութիւնը տւեր է անոր. հոգին, անտառներուն, մարգերուն եւ տա-ճարներուն թեւաւոր հոտերը, ինչպէս նաեւ իր սիրած էակին էութեանէն բխող թրթռացումները. այդ նոյն հոտոտելիքն է, որ կուտայ մահուան նախալալայիքը:

Ճաշակելիքը՝ որ պտուղներուն, միսերու, գինիներու համը տւած եւ համբոյրին ալ անմահ համը. մահւան նախօրեակին, անձե, անգոյն ու տկար, կտորած ու տապալած, կերթայ հոգին միանալու:

Եւ վերջապէս շօշափելիքը՝ ձեռքեր, որոնց մէջէն եկեր ու ան-ցեր են աշխարհի բոլոր բարիքները: Բանաստեղծը խոր յուզումով

կը նայի անոնց, որոնք անոր հետ աշխատեցան, աղօթքի համար բացեցան, փայտայեցին ու գրկեցին սիրելի էակները, որոնցմէ բաժնուէէ առաջ կրկին ու կրկին անգամ կը համբուրէ զանոնք:

Կեանքի զգայութիւնները խորապէս ապրողը նոյնքան խորութեամբ ուրեմն կը զգայ մահւան ներկայութիւնը, որուն հետ յաճախ կը քալէ, կը մտերմանայ, եւ կը նայի անոր աչքերուն: Քանի ուժերը զինքը կը լքեն, եւ հինգ զգայարանքները իր սրտին պէս ծերանալ կը սկսին, հաւատարիմ հին սէրերուն ու քաղցրութիւններուն, կերպէ ամէն մէկուն ողբերգը, տեսակ մը դամբանական անգարձ մեկնող սիրելիներու դադաղին առջեւ արտասանւած:

Թ.

ԱՐԻՆՍՍԻ ԲԱԺԱԿԸ

Ծիածանի մը եօթը դոյներուն կը նմանցնեմ Վ. Թէքէեանի բանաստեղծութիւնը: Իւրաքանչիւրը անոնցմէ կը բերէ մեղի գեղեցկութիւններ անոր արեւստէն: Բոլորը հաւաքաբար կը կազմեն ամփոփ տապալաւ այն քերթածը, որ երկար տարիներէ ի վեր անոր քնարին վրա թրթռացեր է, զգայուն ու տպաւորւող հոգիի մը ողբերգութեան մեծ արձագանգը բերելով մեղի:

Ինչ որ երգեր է, ինչ բան որ զինքը տպաւորեր է, անցած է անոր հոգիին պրիսմակին մէջէն, եւ շատ աննշան մէկ ցոլքն է, որ տեսանելի դարձեր է այն մեծ ու խորունկ լոյսէն, որ քերթողին ներքին էութեան մէջ, միշտ արթուն ու պայծառ բնակեր է:

Բնութեան եւ մարդոց սէրը, հայրենիքի կարօտը, անցեալը, ներկան ու ապագան, կեանքին դառնութիւններուն համակերպող եւ իմաստուն ողբը, ասոնցմէ բխող յոռետեսութեան շունչը եւ հաւատացեալի մը ներգոր աղօթքը, ինչպէս նաեւ մահւան մեծ ստերը, այս բոլոր զգայութիւններն ալ հաւասար գեղեցկութեամբ երգեր են անոր քնարին վրա:

Զգայուն բանաստեղծ, եւ մեծ չափով, Թէքէեանի բանաստեղծութեան եւ արեւստի տարրերուն վրա պսակի մը շքեղանքով կը փայլին իմացականութեան ուժը եւ մտածումին թափը: Աւելի երկտասարդ տարիքի մէջ գրածներէն սկսեալ, անոր բոլոր քերթածները խորհուրդին շղարչով ծածկւած են: Շղթայ մըն է, որմէ չի կրնար ինքզինքը ձերբազատել: Բայց նոյնքան գեղեցկութիւն ունին իրենց մէջ այդ քերթածները, որքան այն միւսները, որոնց արեւստը քաղւած է սիրտին բնագաւառէն: Ներքին պայքարը կայ եւ այդ պայքարն է, որ գրի առնել տւած է Միտք եւ Սիրտ վերնագրով գեղեցիկ քերթածը, (Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս, էջ 83) որ կը պատկերացնէ ներքին այդ ողբերգութիւնը: Հոգ միտքը յաղթական կը մնայ: Բանաստեղծին մտահոգութիւնները իր անձէն դուրս գալով, կը դառնան համայնական: Այնքան զօրաւոր արձագանգներ բերող անհատապաշտութիւնը տեղի տալ կը սկսի: Սէրը կերպէ բարո-

յական եւ մարդկայնական թրթռացումներով. սէրը ուղղւած է մարդուն առհասարակ, ինչ հոգ որ քերթողին արեւստը հետզհետէ տեղի կուտայ օգտապաշտ ձգտումներուն: Քերթողը հետզհետէ իրմէ դուրս փնտնելու կելլէ այն բոլորը, որ իր հոգիին մէջ արդէն դյուրիւն ունէր: Թիթեռնիկներու պէս ծաղիկէ ծաղիկ կոստոստէ, առարկայի մը վրա հանգչելու համար: Չէ՞ որ ներքին աշխարհին յայտնութիւնը արտաքին ձեւերու տակ ա'յնքան դժւար է եթէ ոչ անկարելի: Ինչո՞ւ է չիշենք Կէօթէի հետեւեալ խօսքը. «Մարդը այնչափով կը ֆանջնայ ինքզինքն եւ իր ներքինը, որչափով որ կը ֆանջնայ աշխարհը»:

Թէքէեանի արեւստը թրծւած է վիպական դպրոցի բոլոր յառկանիչներով: Ամենէն զօրաւորը երեւակայութեան եւ երազի զգայութիւնն է: Յետոյ կարգով կուգան անհատապաշտութիւնը եւ անոր քնարերգութիւնը: Երազն ու կեանքը կը չլիթէ յաճախ. անձնատուր ատաջինին, կը մոռնայ կեանքին դաժան իրականութիւնը: Բայց այս վերջինը զինքը չատ անգամ կը սթափեցնէ, իր հոգին դառնալով կրկէս իրապաշտութեան եւ վիպականութեան պարտադրութիւններուն:

Ապրելով մէկտեղ այս մոյրտակին վրա, հոն ոչ մէկ ճաճանչ կը գտնէ, որ հաւասարի իր երազին (Երազ եւ Կեանք, «Կէս դիշերէն մինչեւ արշալոյս»): Վիպապաշտ այն ուղեւորներէն է բանաստեղծը, որ կը տեսնէ երկինքը, իր կապտած ու ամպերը, կը տաքնայ արեւին դոյլովը, կերպդէ յուսինը, կը տանի կեանքին բնօր, ու կիյնայ վաստակարիւն...: (Ուրիշ համոզիպում, նոյն հատորէն Բ. չարք ամպեր ու աստղեր):

Վ. Թէքէեանի խորհուրդն ու պատկերները զինքը կը գտնեն իր սերունդին յաւագոյն բանաստեղծներու չարքին մէջ, եւ թերեւս առաջին տեղը կուտան իրեն: Պատկերներն աղնւական են ու քնարական. անոր համար կարապետներ փութերուն մեծ խորհուրդներն են: Անիթներ՝ կարմիր-ճերմակ թռչուններ, որոնք պատուհանէն ներս կը մտնեն: Լուսնին յոյսին տակ պարտէզո սպիտակ հարս մըն է: Լուսինը՝ սկիհ, կամ բուրմառ ուռիէ դուրս եր թռչին աստղեր՝ իբրեւ հրաշոյզ կայծեր: Ծիրեմութիւնը՝ բուրմառին ծուխը, կամ անցեային ուղին: Աստղերը՝ երկինքին ծաղիկներն: Մտածումը՝ տառակի կը նմանուի, որ դանդաղատան թարձումնէն սիրոյ էակին վրա կիջնէ:

Ոճը նորահետոս բանւածքի մը տարտորութիւնը կը ձգէ, սակայն սուեւտախութիւնէ ազատ չէ: Ճիգի եւ մեղադրութեան հետքերը կը նըշմարւեն տնոս մէջ յաճախ: Երբեմն մութ է այդ ոճը, տափակ ու սոժորական: Թէեւ բառերը քնարւած ու չափւած ույան: Նկարագրին պէս ժուժկայ է իր արտայայտութիւններուն մէջ:

Ժամանակակից հայ բանաստեղծներու չարքին մէջ, իբրեւ ամենէն երէցը, իրն է պատուաւոր ու արժանաւոր տեղը, եւ իրեն մերաւահւած է իր ձեռքին մէջ աահելու գեղեցկութեան, տրամուրդեան ու տրեւտի բաժակը: Երս հոգեկան տաղնապնեռու եւ դառն տարախտաներու ծանրութեան տակ կրի մեր աննշան էութիւնը, պիտի երնանք մեր ծարաւի չորթունքները մօտեղնելու այդ բաժակին եւ հոն ամբարւած արեւստի յոյսով ու ջերմութեամբ հաղորդելի ու յաղենայ: